

povodom

POVODOM

Nijaz OMEROVIĆ

UMJETNOST - - PUTEVI I STRANPUTICE

"Duh se javlja ondje gdje se on sluša."

(S.H. Nasr)

"Po čemu bi ovo bila umjetnost?" Koliko smo često čuli ovo pitanje, ili se, možda, i sami pitali, pred nekim čudnim, uznemirujućim djelima koja danas možemo naći po muzejima, galerijama, umjetničkim izložbama, ili čitajući neku stihobirku. To pitanje obično ima prizvuk ogorčenja, jer prećutno kazuje da mi lično ne mislimo da stojimo pred umjetničkim djelom, ali da stručnjaci (kritičari, kustosi muzeja i historičari umjetnosti) vjerovatno pretpostavljaju da to ono jeste. Zašto bi ga, inače, izložili oku posmatrača ili sudu javnosti? Njihova mjerila su, očigledno, drukčija nego naša, mi nismo u stanju da ih shvatimo pa bismo željeli da nam oni pruže nekoliko prostih i jasnih pravila kojima ćemo se rukovoditi da bismo shvatili umjetničko djelo. Tako bismo se, možda, naučili da uživamo u onome što gledamo ili čitamo i možda bismo znali "zašto je to iza umjetnosti". Stručnjaci ne objavljuju tačna pravila, a laik pribjegava posljednjoj odbrambenoj "logici". "E pa, ja ne znam šta je to umjetnost, ali znam šta mi se sviđa." Ta često ponavljana rečenica je velika prepreka na putu sporazumijevanja između stručnjaka i laika. Stoga donedavno nije ni postojala neka naročita potreba za njihovom komunikacijom.

Danas su obje strane svjesne barijere koja se diže između njih (ta barijera nije nikakva

Nijaz Omerović:

UMJETNOST -
- PUTEVI I STRANPUTICE

novina, samo što je sada veća nego u nekim ranijim historijskim periodima) kao i potrebe da se ona poruši. Da bismo dobili bilo kakvu skalu za ocjenjivanje umjetničke vrijednosti, moramo prihvatiti činjenicu da u umjetnosti postoje određene trajne vrijednosti, da je prava vrijednost jednog djela nešto stalno, nezavisno od vremena i okolnosti.

Međutim, mi znamo da se i mišljenja o umjetničkim djelima ponekad i mijenjaju, ne samo danas, nego i kroz historiju. Čak i najveći klasici imali su uspone i padove u prošlosti.

Historija ukusa, koja je sastavni dio historije umjetnosti jeste neprekidan proces odbacivanja utvrđenih vrijednosti i prihvatanja novih ili čak otkrivanja zanemarenih.

Izgledalo bi, pema tome, da apsolutni kvaliteti i kriteriji vrednovanja u umjetnosti uzmiču i da smo primorani da umjetničko djelo posmatramo u vremenu i u sklopu određenih okolnosti, bilo prošlih ili sadašnjih. Drukčije i ne može - jer se umjetnost još uvijek stvara svuda oko nas i skoro svakodnevno nam otvara oči za nova iskustva i tako nas prisiljava da mijenjamo svoja gledišta. Nemoguće je mjeriti vrijednosti umjetničkih djela na način na koji prirodnjak mjeri razdaljine.

Svako društvo i svako vrijeme donosi neke norme i principe u umjetnosti, koji nisu ni vječni niti nepromjenjivi. Znamo da su najranija sačuvana umjetnička djela brojni paleolitski pećinski crteži i kipovi od kostiju i kamena. Svrha i porijeklo tih umjetničkih djela nisu nam potpuno poznati, ali niko i ne pretpostavlja da bi to bila "umjetnost radi umjetnosti". Vjerovatno su imali religioznu ili magijsku namjenu, i kao takva tijesno su povezani sa društvenim strukturama toga vremena. To, takođe, vrijedi i za umjetnost nekih starih civilizacija o kojima imamo povijesnu potvrdu, od Egipta, Sumera pa sve do Srednjeg istoka. Naše znanje o njima u velikoj mjeri se temelji na dokazima izvedenim iz sačuvanih umjetničkih djela.

Svaka epoha nosi sa sobom i složene odnose na relaciji društvo (zajednica), politika i umjetnost. "Svako umjetničko djelo je dijete svoga vremena, ono je često mati naših osjećanja" (Kandinski). Tako svaki kulturni period ostvaruje jednu vlastitu umjetnost koja se više ne može ponoviti. Težnja da se ožive umjetnički principi prošlosti ima, uglavnom, za posljedicu djela jednaka mrtvorodenčadi. Mi, na primjer, ne možemo osjećati i unutarne živjeti kao stari Grci. Napori da se oživi antička umjetnost i njeni principi, mogu stvoriti samo oblike samo slične grčkim, ali oni za sva vremena ostaju bez duše. S druge strane, ukoliko bi se umjetnost svela samo na zanat, perfekcionizam i artističko umijeće, a eliminirala njena druga dimenzija - imaginacija i nadahnuće i ako bi se ukalupila u norme i određene šablone, ona bi postala kao matematika sa strogo određenim pravilima i principima, te kako izgubila onu eteričnu neuhvatljivu dimenziju. Sva složenost ovog problema proizilazi iz činjenice da je umjetnik, u neku ruku, ovisan o zajednici, ne samo u očiglednom ekonomskom, nego i u smislu koji je daleko mnogo delikatniji i istančaniji. Prije svega, moramo biti svjesni da pojedinac kao i zajednica u kojoj živi neizbježno u sebi nose duboke korijene svoje prošlosti. I sam stvaralački proces uvijek je uslovljen sa dva elementa o kojima se mora voditi računa prilikom stvaranja umjetničkog djela. Jedan je subjektivno "ja" umjetnika, koji se nastoji prilagoditi vanjskom svijetu društva i prirode, drugi je samo društvo kao organizam sa vlastitim zakonima unutarnjeg i vanjskog prilagođavanja (psihologija mase). Umjetnost jeste proces koji se razvija u uzajamnoj igri ličnih i društvenih tokova prilagođavanja, ali valja imati u vidu da umjetnička djela stvaraju pojedinci, izuzeci potvrđuju pravilo. Odatle proizilazi zaključak da su umjetničke vrijednosti bitno aristokratske - elitističke, i da nisu određene opštim nivoom estetskog senzibiliteta koji postoji u datom vremenu. Tu sposobnost procjene posjeduje veoma mali broj ljudi, presudnici ukusa: kritičari i vrsni znalci, te nadasve sami umjetnici. I nivo ukusa je određen njihovom razmjenom mišljenja i plasiranja datih vrijednosti.

Umjetnost je trajno revolucionarna. To je zato što se umjetnik uvijek suočava sa nepoznatim. Ono po čemu se izdvaja pravi umjetnik nije toliko želja da traži, koliko ona tajanstvena sposobnost da nađe. Iz tog traženja (sukoba) on donosi novi simbol, novinu, novu viziju života, izvanjsku sliku unutrašnjih stvari. Za društvo on nije važan zato što izražava prihvaćena uvjerenja, ili što jasno iznosi "zbrkana osjećanja" mase, to je uloga političara, novinara, demagoga. Pravi umjetnik je rušilac ustanovljenog poretka stvari, on stvari ne prikazuje onakvim kakvim ih većina vidi i osjeća, nego onako kako se njemu čitaju, on prikazuje "objektivnu sliku subjektivne stvarnosti".

Najveći neprijatelj umjetnosti je kolektivni duh u bilo kojem obliku očitovanja. Kolektivni duh nalikuje vodi koja uvijek traži najniži nivo. Umjetnik se bori da izađe iz te kaljuže, da traži viši nivo individualnog senzibiliteta. Signal koji on šalje unazad često je nerazumljiv mnoštvu, no tada dolaze filozofi i kritičari da protumače njegovu "poruku".

"Čitanje" umjetničkog djela, bilo kojem razdoblju da pripada, nije stvar nekog urođenog i prirodnog misterioznog dara, već je to često teško i složeno učenje kodeksa koji su hijerarhijski artikulirani jedan drugom, koji dopuštaju, koliko je to moguće, da se ponovo uspostavi stvaralačka konstrukcija umjetnika u njezinom svjesnom i nesvjesnom liku. Kodeksi kojima se kompleksno prevode ideologije i predodžbe neke epohe, klase, socijalne grupe, kulture, koje se međusobno integrišu jedne sa drugima i istovremeno se reflektuju i prelamaju kroz umjetničko djelo. Ne postoji skup pravila, ili neki sistem koji bi mogao apriori odvojiti umjetnost od neumjetnosti, ali postoje osobe istančanog osjećanja i senzibiliteta koje mogu i znaju "dešifrovati" istinske vrijednosti. Taj osjećaj imaju kritičari, filozofi, estetičari, umjetnici, i on nije samo naprosto urođen, mada ponekad može biti i "božanski dar". Međutim, on i "božanski dar" podrazumijeva stalno usavršavanje, obrazovanje i praćenje aktuelnih trendova u kulturi, sa obaveznim poznavanjem historije umjetnosti, filozofije umjetnosti, estetike...

Postoji nekoliko pristupa umjetnosti, čije izravne posljedice su neumjetnost, kvazi-umjetnost ili najkraće kič. Navešću samo neke: osrednjost ili mediokritetstvo, koje najviše djeluje u tzv "masovnoj kulturi" i računa na takozvanog "prosječnog čovjeka", koji "konzumira" takvu vrstu "umjetnosti", zatim "modernizam" po svaku cijenu, želja za dopadanjem, sentimentalnost, nacionalni osjećaji puni patetike, melodramski srceparajući siže, jeftine metafore i teme (niži socijalni slojevi, ostavljene ljubavi, razočarani ratnici...)

Veličina je u jednostavnosti.

U jednom čovjeku sadržan je čitav kosmos, samo se vremena mijenjaju, čovjek ostaje isti, sa svojim zabludama, strastima, grijesima, strahovima i strepnjama, sreći i nesreći. Priroda kosmosa, te porijeklo i svrha ljudskog života ostaju tajna, što znači da nauka nipošto nije nadomjestila simboličku ulogu umjetnosti, koja je još uvijek potrebna "da bi se savladao otpor surova svijeta".

Svako pravo umjetničko djelo moralo je da nastane kao rezultat nekakvog nadahnuća (prvo nadahnuće), a ako je zaista pravo umjetničko djelo, ono može u dodiru sa kreativnom osobom da izazove inspiraciju (drugo nadahnuće) za stvaranje novog umjetničkog djela. Dakle, umjetnost "zrači" energiju stvaraoaca i kao takva oplemenjuje "konzumenta" toga djela. Po mišljenju nekih estetičara, osamdeset procenata ljudi ne može doživjeti umjetničko djelo, odnosno uspostaviti "dijalog". Slično kao i u religiji. Tvorac se poima dušom, imaginacijom, otkrovenjem, kontemplacijom, srcem - slično je i sa umjetnošću, koja je, takođe, stvar duha (duše).

Lažni stvaralac ne posjeduje moć "drugog nadahnuća" jer on duh uspavljuje - umjesto da ga podstiče, on ne inspiriše, jer ne ulazi u bit stvari, njega zanima prvi dojam, on svoje djelo ne oslobađa od viška, ne razdvaja bitno od nebitnog, i ako kopira umjetnost, on od nje uzima uvijek samo jednu dimenziju (opet uglavnom pogrešnu), jer umjetnost je rijetko kad čista imaginacija, a isto tako rijetko čista realnost.

Ona je, u stvari, stalni hod i pulsiranje od imaginarnog ka realnom i obratno. Neumjetnost, obično, preuzima samo jednu od te dvije komponente i od nje pravi dogmu (apsolutnu vrijednost). Analizirajući umjetnost i neumjetnost iz perspektive teorije vrijednosti, dolazimo do spoznaje da se u umjetnosti događa stalni sukob suprotnosti ili kratko - sukob estetskog i moralnog čina. Umjetnost na čelo svojih zahtjeva ističe etnički princip, "radi istinito i radi dobro", u neumjetnosti "radi površno i radi dopadljivo". Jedna od opšteraiširenih zabluda (koju moram istaći) i koju kvazi-umjetnici svjesno potpiruju je tzv. inspiracija - "božansko nadahnuće", pa se često u njenom nedostatku opijaju ili drogiraju, proučavaju "zen budizam", a sve da bi tobože došli do, "inspiracije", pojačali senzibilitet ili promijenili umjetnički izraz, ili došli do "spoznaje srži stvari", kao da će im to skinuti koprenu sa očiju, da bi vidjeli poredak stvari "koji ne vide obični smrtnici".

Granice između umjetnosti i neumjetnosti, iako se naoko čine laiku neprimjetnim, strogo su odvojene i tu nema kompromisa: ili je nešto umjetnost stoprocentno ili nikako nije, kao što je i zabluda općerašireni pojam "da svaki čovjek ima svoj ukus" (osjećaj za lijepo). U stvarnosti postoje samo dva oblika - dobar ili loš. Osjećaj za dobar se izgrađuje, jeste činjenica da je većina takozvanih visokokultivisanih osoba -učenjaka, književnika, profesora... ljudi koji imaju visoku naobrazbu i zvučne akademske titule, apsolutno gluha i slijepa na ono što je umjetnost današnjice. Neki od njih u svojim pisanjima čak brane i podržavaju oblike estetske avangarde, ali u praksi i stvarnosti žive u ambijentu najgoreg ukusa i ni najmanje ih ne vrijeđa pomanjkanje savremenog ukusa u stvarima: pokuštvu i namještaju koji ih okružuje.

Do sada je bilo riječi o dva problema koje smo pokušali razriješiti - dešifriranje umjetnosti i raspoznavanje neumjetnosti. Međutim, ne možemo ne primijetiti duhovnu krizu zapadnog čovjeka i dekadenciju savremene umjetnosti zapada i u okviru toga ukazati na moguće pravce bosansko-hercegovačke umjetnosti. U svojim očiglednim obilježjima zapadna civilizacija je

zbrkana, nema specifičnog pjesništva ni tipične drame, a njezino slikarstvo i kiparstvo se svelo na nivo neodređene nesuvislosti, dok je njezina arhitektura svedena na "ekonomsku funkcionalnost", koja predstavlja njezinu vlastitu "surovost" kao estetsku vrlinu. Postoje i izuzeci od ovih uopćavanja, ali nigdje danas na Zapadu ne postoji umjetnički stil koji spontano izvire iz temeljnih društvenih i ekonomskih stvarnosti našeg načina života. Možda baš u tome historijsku šansu ima bošnjačka umjetnost, koja iz ove katarze i duhovnog pročišćenja uspije iznjedriti humaniji i prirodniji aspekt umjetnosti, utemeljen na duhovnosti i tradiciji istoka, a zanatском i stilskom formom bliskom zapadu. Naša umjetnost treba biti spona, veza i most dvije kulture, jer genetski, u kolektivnom arhetipskom pamćenju mi nosimo našu religiju, metafiziku, valja nam oživjeti barem nešto od vlastitog duhovnog naslijeđa i usmjeriti kao nešto novo i originalno prema zapadu.

Takođe, ne smijemo ostati po strani i izvan određenih savremenih strujanja evropske umjetnosti i kulture, a ne tvrdoglavo istrajavati samo na svome, sa opasnošću dekadencije (o kojoj je bilo riječi) ili folklorizma.

Imati nacionalnu umjetnost, čiji će tokovi i struje biti dio globalnih svjetskih kretanja, i istinske vrijednosti, imati potporu države i društva, patronat kulturnih institucija i, konačno, znalce i stručnjake koji će meritorno valorizovati prave vrijednosti, a mediji sve to plasirati i pratiti. To bi trebalo da bude naš cilj. Već se pojavljuju i teorije kvantiteta, koje u biti ne donose ništa dobro, jer u poplavi kvazi-umjetnosti, i trivijalnosti kao načina življenja i stvaranja, samo istinska nepatvorena umjetnost suprotstavljena neumjetnosti i nekulturi može dati prave rezultate.

To nipošto ne smije biti oponašanje samo tuđih vrijednosti, već naprotiv. Jer susret istoka i zapada, antagonizam više kultura i vjera mogu roditi samo novi kvalitet, a nadarenih pojedinaца u umjetnosti Bosna je oduvijek imala.

Jedan od najpogubnijih elemenata za umjetnost u određenom društvenom sistemu je

i pokušaj da se ona potčini određenoj politici ili stranci, takozvana "dirigovana" umjetnost. Navešću samo neke od negativnih primjera, kojima je društvena intervencija (politika) dovela do pogoršanja umjetnosti, regulisane i upravljane diktatorskim režimima.

Poznati slučaj tzv. "degenerisane umjetnosti" u doba "Trećeg Rajha" gdje su po Hitleru i njegovom apologeti Alfredu Rosembergu, spadali neki od najboljih modernih umjetnika, kao Klee, Kandinski, Picaso, Arp, Chagal, Arhipenko itd. pokazuje kolika je opasnost za umjetnost danas, svaka intervencija države i politike i težnja da je potčini sebi. U pamćenju još imamo iz ne tako davne prošlosti i tzv. "komesare kulture" i znamo za pogubne posljedice takvog odnosa, u doba "soc-realizma" u umjetnosti. Ideologije prolaze, umjetnost ostaje. Moramo odrediti i karakter naše umjetnosti, ako smognemo snage, znanja i entuzijazma i ujediniti sve istinske stvaroce i umjetnike oko jedne ideje, nacionalne umjetnosti, ali u tokovima svjetske umjetnosti. Imamo više izbora, navešću samo dva: SURVIVAL (preživljavanje, nadživljavanje) i REVIVAL (ponovo buđenje, oživljavanje). Razlike se mogu naoko činiti nebitnim, ali nije nebitno kojim putem - prečicom ili obilaznicom stići do cilja. Svaka od ove dvije suprotstavljene mogućnosti nosi i bitno drukčije pretpostavke: SURVIVAL - konzervativnost, okoštalo i nemoćni nedostatak duha; REVIVAL - obnovu, svježinu, kreativnost, ironijsku potku i kreativni odmak.

Mogućnosti su neograničene, ukoliko znamo šta hoćemo. Imamo široku lepezu pristupa, od civilizacijskog, humanističkog, historijskog, alegorijskog, simbolističkog, mitološkog, mističkog...

Na kraju, plašim se da naši umjetnici, spram ravnodušnosti kojom može biti praćen njihov rad, ne budu lamentirali nad "usudom" svoga djela i rada, kao Kandinski 1911. godine. "U ovim nijemim i slijepim vremenima, ljudi pridaju jednu posebnu, isključivu vrijednost vanjskim uspjesima, brinu se samo za materijalna dobra i pozdravljaju tehnički napredak,

koji služi i može da služi samo tijelu, kao jedno veliko djelo. Čisto duhovne snage u najboljem slučaju se potcjenjuju, a inače uopšte ne primjećuju." Dakle, historija se ponavlja.

Gračanica, 23.04.1996. godine

Nijaz Omerović